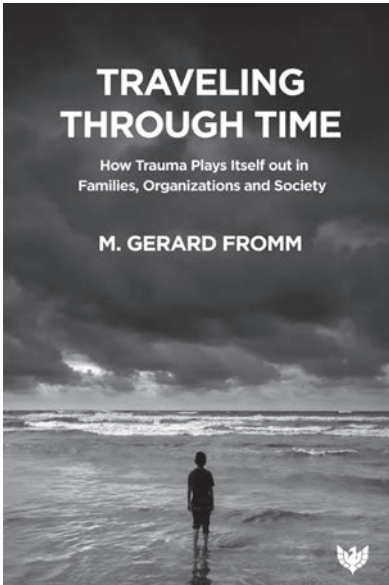

Verstrekking trauma

Traveling through time

How trauma plays itself out in families, organizations and society

M. Gerard Fromm (2022)

Oxfordshire: Phoenix Publishing House

Door Monique Leferink op Reinink

Met op de achtergrond de immense donkere schaduw van de aanhoudende oorlog in Oekraïne en de zowel plaatselijke als wereldwijde gevolgen van deze massieve destructie en ontwrichting, biedt het laatste boek van Gerard Fromm ons een verrijkend en verdiepend inzicht in de gevolgen van traumatische gebeurtenissen op verschillende niveaus.

Wat ik erg prettig vond is dat in dit boek niet zozeer stilgestaan wordt bij symptomen en mogelijke oplossingen, maar bij hoe verstrekking en gelaagd de effecten van traumatische gebeurtenissen zijn.

Het boek is opgebouwd uit drie delen met in het totaal dertien hoofdstukken. In het eerste deel van het boek wordt aandacht besteed aan de impact van traumatische

gebeurtenissen op gezinnen, in het tweede deel wordt beschreven hoe trauma's kunnen doorwerken in organisaties en in het derde en laatste deel komen verschillende maatschappelijke trauma's naar voren en hoe deze hebben doorgewerkt in het leven van gezinnen en individuen.

Wat het boek voor mij aansprekend maakt is dat er geen opvattingen uiteen worden gezet, maar dat de schrijver put uit een zeer rijk arsenaal aan ervaringen, voor een groot deel opgedaan in de tijd dat hij directeur was van het Erikson Institute for Education and Research van het Austen Riggs Center in Massachusetts. Op dit moment is Gerard Fromm president van het International Dialogue Initiative (IDI), in 2007 opgericht door Vamik Volkan. De IDI faciliteert een reflec-

tieve dialoog tussen vertegenwoordigers van groepen of landen die in conflict zijn, met als doel meer te leren over de historische en emotionele basis van deze complexe relationele conflicten, inclusief het effect van trauma uit het verleden op de identiteit van de conflicterende groepen.

Het is een gelaagd boek en het kostte enig nadenken over hoe het beste verslag te doen van de inhoud. In de geest van de schrijver heb ik ervoor gekozen enkele van de vele casussen in zijn boek te bespreken.

Trauma in gezinnen

Fromm staat uitvoerig stil bij de intergenerationale overdracht van trauma. *'Bullets don't just travel through skin and bone. They travel through time.'* Deze woorden waren op de schouder van een jonge Noord-Ierse vrouw getatoeëerd wier vader was doodgeschoten tijdens de gevechten in Noord-Ierland. Fromm heeft er de titel van zijn boek aan ontleend.

Voortbordurend op Winnicott stelt hij dat iemands angst voor een breakdown óók de angst kan bevatten het zwijgen van de ouders te doorbreken. Zo vertelde een patiënte hoe haar vader na de dood van zijn vrouw voortdurend zwigend naar journaals van het bombardement op Londen bleef kijken. Zij nam deze beelden en haar vaders onuitgesproken verdriet als achtjarige onbewust in zich op. Op die manier identificeerde zij zich met haar vaders traumatische ervaringen. Niet de dood van haar moeder, niet het verlies van de emotionele beschikbaarheid van haar vader, maar het verlies van haarzélv maakte dat zij uiteindelijk vastliep. In de daaropvolgende behandeling ervoer zij het spreken over dat waarover haar vader

niet kon en wilde spreken aanvankelijk als disloyaal. Door zich in de therapie beetje bij beetje wel te durven uitspreken, doorbrak zij het omkapselde intergenerationale trauma. Een andere vrouw die in behandeling kwam voelde hetzelfde innerlijke dilemma als haar moeder: ofwel de stilte laten exploderen door de waarheid te vertellen ofwel in de stilte wegzinken. Wat een groot deel van haar leven verzwegen bleek was dat moeders vader, patiëntes opa, na de oorlog was opgehangen vanwege oorlogsmisdaden. Hij had 65.000 Joden laten wegvoeren. Toen de moeder van patiënte dit als jonge vrouw hoorde werd zij depressief, ging overmatig drinken, maar sprak nooit over wat er was gebeurd. Patiëntes moeder suïcideerde zich uiteindelijk, dronken, in een heet bad. Toen patiënte een boek had geschreven waarin zij haar moeder een stem gaf, kon zij zich eindelijk losmaken van dit verleden en de verantwoordelijkheid voor haar eigen leven nemen.

In weer een ander voorbeeld blijkt een driejarige dochter de dromen van haar vader te tekenen, beelden waarover haar vader niet in staat was te praten.

Hoe wordt intergeneracioneel trauma van de ene op de andere generatie overgedragen? Kinderen blijken volgens de auteur het onbewuste van de ouders haarfijn aan te voelen.

Trauma in organisaties

Fromm werd geregeld uitgenodigd om teams te consulteren. Op een van die bijeenkomsten liet hij de teamleden tekenen hoe zij hun organisatie beleefden en zichzelf in de tekening plaatsten. Daarna werden alle tekeningen aan de muur opgehangen en

werd bij iedere tekening afzonderlijk stilgestaan. Eerst mochten de teamleden vertellen wat zij in elke tekening zagen, daarna mocht de tekenaar vertellen wat hij/zij had proberen weer te geven. Op een van de tekeningen stond een groot meer met bootjes.

De bootjes lagen verspreid over het water en gingen alle kanten op. Aan de oever gooide iemand een touw uit, waaraan een buis was bevestigd om zo de anderen te kunnen redden. Al pratende bleken associaties met het touw een vergeten herinnering op te roepen: een leidinggevende van dit team had zich een aantal jaren daarvoor met een touw opgehangen, iets waarover nooit meer in het team was gesproken.

Fromm benadrukt het belang van het gebruikmaken van een potentiële ruimte, een ruimte waarin vrij geassocieerd en gereflecteerd kan worden, waarin bovendien een meer speelse, licht regressieve aanpak mogelijk is. Vaak ontbreekt zo'n ruimte, zeker in een tijd waarin de werkdruk hoog is. Vergeten wordt dan vaak dat gezamenlijk stilstaan bij wat er speelt in je team een grote meerwaarde kan hebben voor het functioneren van het team.

Bij een open aanpak, waarbij lichte regressie kan optreden, is het voor degene die het team leidt wel erg belangrijk vertrouwen te hebben in dat de deelnemers kunnen omgaan met dat wat naar de oppervlakte komt en vooral niet teveel controle uit te oefenen. Fromm noemt verder de angst die er vaak onder werknemers leeft om niet loyaal te zijn, door tijdens een teambijeenkomst iets naar buiten te brengen dat een collega in een negatief daglicht zou kunnen plaatsen. Daarmee ontstaat vaak een spanningsveld tussen het belang van het individu en het belang van de betreffende organisatie.

Volgens Fromm moet een goede leider durven níét loyaal te zijn.

Ook Group Relational Conferences kunnen in een organisatie naar voren brengen wat er onbewust in een team leeft. In Nederland kennen wij geen groepsanalytische bijeenkomsten, laat staan groepsanalytisch werken met grotere groepen zoals dat in een Group Relational Conference gebeurt.

Misschien zijn we te bang voor gedachten of gevoelens die niet in onze gebruikelijke ordenende schema's te passen zijn?

Fromm beschrijft hoe een structuur van een organisatie 'sociale afweer' in stand kan houden, bijvoorbeeld door alles zoveel mogelijk te controleren en in vastomlijnde procedures onder te brengen. Voor mij herkenbaar als ik terugdenk aan verschillende organisaties waarin ik heb gewerkt.

Trauma in de maatschappij

Het laatst deel van het boek vond ik verreweg het boeiendst en bevat meer dan het dubbele aantal hoofdstukken in vergelijking met de vorige twee delen.

In een van de in dit deel opgenomen hoofdstukken staat de auteur stil bij de dynamiek die kan leiden tot radicalisatie, zoals jongeren die besluiten deel te nemen aan de Jihad.

Fromm beschrijft hoe veel van deze jongeren in de adolescentie worstelen met identiteitsproblematiek en zich daarnaast hebben geïdentificeerd met hun ouders. Deze ouders zijn vaak getraumatiseerd door een geschiedenis van ontheemding, verlies en vernedering. Bovendien groeien deze jongeren vaak op in achterstandswijken zonder veel toekomstperspectief. In hen leeft onderliggend vaak een diepe angst. 'Niemand' zijn of een

'slecht iemand' lijkt dan te verkiezen boven jezelf als 'niet echt iemand' ervaren of het idee hebben 'niet echt iemand' te kunnen worden. Een uitspraak als 'ik voel me met niemand verbonden, ik hoor nergens bij', is dan zowel een triomf als een tragedie. Radicale organisaties spelen feilloos in op dit gebrek aan toekomstperspectief door het bieden van een ideologie, waarbij dan vaak ook nog een geïdealiseerde vaderfiguur de radicale organisatie leidt. In plaats van reflectie is er 'enactment', gevoelens worden omgezet in daden. Zo is koelbloedig doden een initiatierite voor nieuwe leden bij de IS. Agressieve energie wordt op die manier omgezet in dienst van de ideologie. De scheiding tussen fictie en realiteit is vaak ook slecht ontwikkeld bij deze jongeren doordat de ouders vaak weinig emotioneel beschikbaar waren. Hierdoor zijn deze jongeren zich vaak weinig bewust van het verschil tussen spel en onomkeerbare handelingen. Boeiend vond ik ook de verklaring voor de gewelddadige impuls van deze jongeren bij het zien van iemand die kwetsbaar is. Fromm noemt dat door deze gewelddadige impuls een niet te verdragen schuldgevoel moet worden weggemaakt. Een schuldgevoel dat al ontstaat bij de kwetsbaarheid die je in de ogen van je slachtoffer ziet. Alle kwetsbaarheid projecteren op het slachtoffer, zorgt er bovendien dat je jezelf krachtig voelt (splitsing). Fromm merkt terecht op dat vaak vergeten wordt voor dat deze groep radicale jongeren iets representeert in onze samenleving. Alleen spreekt deze groep door middel van daden in plaats van door middel van woorden. 'People are only ever as mad as the other person is dead', citeert hij de psychoanalyticus Adam Philips (1996) elders in het boek.

En 'dood' hier in de zin van niet in staat in contact te treden bij wat er onderliggend leeft bij de ander. En dat lijkt me bij uitstek ook gelden voor deze groep geradicaliseerde jongeren. Wie kijkt er naar de psychosociale dynamiek achter hun daden?

Ageren, handelen in plaats van denken en spreken, vond ook plaats na de traumatische gebeurtenis van 9/11, toen een patiënte vlak bij het kantoor van haar therapeut een raam in sloeg. Zij gaf aan niet te hebben gedacht dat het glas zou breken, leefde in een zelf gecreëerde onbreekbare cocon. Fromm verklaart de aanval van 9/11 als een representatie van de woede uit het Midden-Oosten over wat zij zien als een aanval van de Amerikaanse cultuur op hun religieuze en seksuele grenzen.

Volgens de auteur leidt een trauma vaak tot *psychic numbness*, een afweer tegen onverdraaglijke pijn. Het onderliggende trauma moet dan vervolgens in behapbare stappen worden verwerkt, anders neemt een deel van het zelf geen deel aan de verwerking ervan.

Een trauma als 9/11 snijdt dwars door het bestaande leven en bestaande kaders heen. Hierdoor raken vele mensen afgesneden van hun emotionele leven om te kunnen overleven. Ook overlevingsschuld komt veel voor na een veelomvattende ramp. Fromm noemt hoe Wilfred Bion zijn leven lang zichzelf de dood van een kameraad in de oorlog is blijven verwijten. Bion verwijst naar het traumatische oorlogsincident dat hij meemaakte als '*the day I died*'.

In een volgend hoofdstuk gaat Fromm verder in op deze *soldiers matrix*. Veel militairen kampen met PTSS. Daarnaast speelt *moral*

injury vaak een vergeten rol: een diep gevoel getuige geweest te zijn van handelingen die ieder gevoel van rechtvaardigheid aantasten. Vaak is de getraumatiseerde soldaat het gevoel van zijn/haar eigen identiteit verloren en is ook het egofunctioneren aangetast.

*Een competente leider
kan helpen om
maatschappelijke
rouwprocessen op gang
te brengen, in plaats van
paranoïde angsten te voeden*

Fromm beschrijft een op empathie gericht behandelingsmodel voor getraumatiseerde militairen het herstellen van het contact met de eigen gevoelens tot doel heeft. Eenvoud, nabijheid, onmiddellijkheid en voorspelbaarheid zijn in dit programma belangrijke elementen. Een aandachtspunt is dat angst bij militairen vaak wordt weggehouden, want angst wordt gezien als zwakte.

In navolging van Vamik Volkan gaat Fromm ook in op het fenomeen Large Group Identity (LGI). Een kind leert al snel de geïnternaliseerde waarden en normen van de maatschappij waarin hij/zij opgroeit. 'Hier is het veilig', 'daar is het gevaarlijk'. LGI gaat volgens de auteur fundamenteel over veiligheid. In Group Relational Conferences komt vaak de LGI duidelijk naar voren. Zo beschrijft Fromm een Israëlische conferentie. Vijf minuten nadat de leider de taak uiteen had gezet, was de Large Group Room

leeg. Mensen waren binnen vijf minuten de ruimte ontvlucht alsof er een bom zou afgaan. Er vormden zich al snel en impulsief kleinere groepen, zonder identiteit of doel. Leden van deze groepen kwamen naar de staf en vroegen om twee dingen: een ruimte (hoewel er al ruimtes beschikbaar waren gesteld) en een consultant, terwijl de groepsleden elkaar nog niet eens hadden ontmoet. Voor de stafleden leek dit Israël in microkosmos: op zoek naar ruimte voor zichzelf en naar de veiligheid die een autoriteit zou kunnen verschaffen. Een kleine groep die zichzelf de *Home*-groep noemde, vond het vervolgens niet te verdragen contact aan te gaan met een deelgroep die zichzelf als representatie van kwetsbaarheid zag. Afzonderlijke delen van de Israëlische psyche leken zich op die manier te manifesteren. Ik vond het boeiend op deze manier naar Large Group-processen te kijken.

Fromm beschrijft hoe in een maatschappij een competente leider kan helpen om rouwprocessen op gang te brengen, in plaats van paranoïde angsten te voeden. Wederzijdse angst voedt immers wederzijdse haat.

Een andere interessante beschrijving vond ik wat zich afspeelde op een conferentie waarin deelnemers van Ierland en Noord-Ierland aanwezig waren. Geen van beide partijen vertrouwde elkaar. Een dialoog bleek lastig. Positieve gevoelens ontwikkelen voor 'de vijand' werd ervaren als disloyaal zijn aan de eigen groep. Gedurende de conferentie bleek er verrassenderwijs een ontstaansmythe aan deze fundamentele splitsing ten grondslag te liggen: de Mythe van de Rode Hand van Ulster. In deze mythe vechten twee strijders om het Noorden van

Ierland te kunnen veroveren. Een hardloopwedstrijd moest deze strijd beslechten. Wie van de twee rivalen het eerst zou aankomen in het Noorden van Ierland en met zijn hand de bodem zou aanraken, zou de winnaar zijn en dit stuk land krijgen.

Toen een van de twee rivalen bijna verloor, hakte hij zijn hand af en wierp die ver vooruit, zodat de bebloede hand op de grond van Noord-Ierland viel. Deze mythe lijkt ten grondslag te liggen aan de eeuwenlange rivaliteit in Ierland tussen de conflicterende partijen.

Eveneens indrukwekkend vond ik het hoofdstuk over hoe verwaarloosde monumenten in een stad iets kunnen zeggen over het sociaal onbewuste.

Prof. Diane Donoghue, archeologe (afkomstig uit de VS en deels ook Oostenrijkse) ontdekte op een wandeling door Wenen een verlaten, totaal verwaarloosde Joodse begraafplaats. Nazi's hadden deze begraafplaats totaal verwoest. De graven, op een terrein dat tweemaal zo groot was als het WTC, waren ontheiligd: zo lagen er achtduizend gebroken grafstenen en was er veel graffiti met onder meer de tekst 'Go away'. Niemand had er ooit iets gerestaureerd. Het was alsof de stenen bleven spreken over de vernietiging die er had plaatsgevonden en er geen enkele ruimte was geweest hierover te rouwen. Donoghue besloot, met succes, een restauratie in gang te zetten. Fromm noemt dat juist de tweede en derde generaties vaak erg zijn gericht op herstel.

Aan het slot van zijn boek staat de auteur nog stil bij de coronapandemie. Hij beschrijft hoe deze pandemie de onderliggende kwetsbaarheid van de verschillende samen-

levingen heeft blootgelegd. Risicofactoren als eenzaamheid, middenmisbruik, werkeloosheid, namen enorm toe. Door de pandemie ontstond er een paranoïde angst met betrekking tot de schade die een ander jou zou kunnen toebrengen en angst over de schade die jij mogelijk zelf aan een ander zou kunnen toebrengen. Ook was er nauwelijks enige ruimte om te kunnen rouwen om het enorme aantal mensen dat was gestorven. Hoe rouw je als samenleving als een groot deel van die samenleving is omgekomen? Als reactie hierop lijken veel mensen zich in de steek gelaten te voelen door de maatschappij waarin zij leven en voelen zij zich er niet langer mee verbonden. Alleen een leider die een collectief rouwproces vorm kan geven zou hier een kentering in kunnen brengen, aldus Fromm.

Allen uitgenodigd

Ik heb dit indrukwekkende boek met veel belangstelling gelezen. Het geeft zicht op een mijns inziens verrijkende en gelaagde manier van denken die wij in Nederland volgens mij niet zo kennen of gebruiken. Ik vind dat een gemis.

Mijn hoop is dan ook collega's te vinden die zich samen met mij meer willen gaan verdiepen in de processen die ten grondslag liggen aan maatschappelijke verschijnselen. De nieuw op te richten sector binnen de NVGP 'De maatschappij als Groep' biedt daar de mogelijkheid toe. U bent allen uitgenodigd!